

אורן יפתחאל

ספר זה שאיננו אחד

שלטונו של הגיון ההפרדה בספרם של אריאלה אזולאי ועדי אופיר, "משטר זה שאיננו אחד"

באוקטובר 2007 התנהל דיון בוועדת הכספים של הכנסת על הצעת מה שכונה "חוק הקק"ל", אותה הגיש ח"כ אורי אריאל מסייעת 'האיחוד הלאומי', מתנחל מבית-אל. הצעת החוק ביקשה לאפשר לקרן הקיימת לישראל להמשיך ולהגביל את החכרת קרקעותיה ליהודים בלבד. במסגרת הדיון, אליו הוזמנו גם שני פרופסורים, המזוהים עם הימין הדתי-מתנחל, התנהלו חילופי הדברים הבאים:

אחמד טיבי: אפשר להעביר את החוק במועצת יש"ע, למה לשמוע כאן הערות שלנו?

אורי אריאל: אתה יכול לפתח את זה?

היו"ר גלעד ארדן: דווקא אתה, שבדרך כלל מגלה מתינות ובאמת פועל למען דו-קיום – לא מתאים לך, חבר הכנסת טיבי.

אורי אריאל: ברשות היושב ראש, חברי, חברי הכנסת, מכובדי כולם.

אחמד טיבי: הפרופסורים פה...

אורי אריאל: אדוני, אתה רוצה, סע לרמאללה וייתנו לך לדבר חופשי, למה פה?

אחמד טיבי: אל תגיד לי "סע לרמאללה", אני פה לפניך.

אורי אריאל: מאה אחוז. תיסע מתי שאתה רוצה, ורצוי שזה יהיה עכשיו....

חילופי דברים אלה – אפיזודה אחת מיני רבות המתרחשות תדיר בישראל – מדגישים משהו שהפך ל'טבעי', כמעט בנאלי, בשיח הישראלי: השייכות המלאה של יהודים, המתגוררים בשטחים הכבושים (מחוץ לגבולות המוכרים של ישראל), לאזרחות הישראלית ומוסדותיה. בו בזמן, מדגישים חילופי הדברים את נחיתותה המובנית של האזרחות הערבית ה"שייכת" פורמלית לתחומי ישראל "כאן", אבל משויכת מניה-וכיה לישות עוינת וחיצונית "שם", זו המכונה "רמאללה".

העובדה שאורי אריאל, מההתנחלות בית-אל, מתגורר בצמידות לאותה "רמאללה", אליה הוא מגרש בהבל פה את אחמד טיבי, מחריפה עוד יותר את המתח בין שיח הזהות הגזעני לבין הגיאוגרפיה האתנית. בשיח הזהות 'ברור לכולם' היכן עוברים הגבולות האתנוקרטיים בין יהודים לפלסטינים, אבל בגיאוגרפיה שזורות האוכלוסיות זו בזו, גורם ההופך את הסדרת היחסים ביניהן למורכבת ומלאת סתירות. חשוב לזכור את הערוב הזה כאשר ניגשים לספרם של אריאלה אזולאי ועדי אופיר.

טיעונם המרכזי של אופיר ואזולאי, השזור לאורכו של ספר עב-כרס ועמוס זה, גורם למרבית הפלא, באותו אופן שבו גורם ממילא גם 'המובן מאליו' הישראלי, כי במרחב בין הירדן לים מתקיימים שני משטרים 'תאומים' – דמוקרטיה לאזרחי ישראל (יהודים וערבים כאחד), וכיבוש לנתינים הפלסטינים בשטחים. אלא שהכיבוש, לטענת המחברים, מונצח דווקא משום שהמשטר בישראל דמוקרטי, לכן הוא לגיטימי בעיני הציבור, והדמוקרטיה שורדת בעקבות 'הוצאת' הנתינים הפלסטינים לטיפולה של 'מכונת הכיבוש'. שני המשטרים, על פי המחברים, מנוהלים אמנם בסופו של דבר בידי מערכות הכוח הישראליות, אך אופן ניהולן כה שונה, עד שאין אפשרות להבינם כמשטר אחד, אלא כ'שני משטרים בתוך אחד'. לאורך השנים הוכפפו הפלסטינים למערכות הכוח הישראליות בתהליך 'הכלה תוך הדרה', המדגיש בו-זמנית את 'זמניות' הכיבוש ואת שונותו מדפוסי השלטון של הדמוקרטיה הישראלית, וכך מאפשרים למערך המעוות לקבל לגיטימציה: "למעשה מדובר בהבדל בין שני משטרים: משטר כיבוש בשטחים, ומשטר דמוקרטי-אתני בישראל עצמה" (עמ' 383), ועוד לפני כן: "הזמניות לכאורה (של הכיבוש), והדמוקרטיה של ישראל גופא, מעניקים למבנה הכפול לגיטימציה, בעיני רוב הישראלים ולפחות גם בעיני הממשל האמריקאי" (עמ' 280).

הטיעון ממשיך: מערכות הכוח לא רק בנו שני משטרים נפרדים, אלא גם ייצרו מצב של תלות הדדית בין שניהם. כל שינוי מבני במערך הנפיץ מאיים על המערכת כולה בהתרסקות ובהידרדרות לסכנות גדולות כגון מלחמה, טיהור אתני, מלחמת אזרחים, או לחילופין אובדן המדינה היהודית. סכנות אלו משתקות את כוחות השינוי, וכך מתקיימת המערכת 'הזמנית' ביציבות יחסית, ללא שינוי נראה באופק.

המשגה זו מנוסחת היטב ואפילו מפתה ביכולתה לפצח, כביכול, את סוד שרידותו של הכיבוש, ואת אדישות הישראלי לזוועותיו. שפע המידע הזמין על דיכוי הפלסטינים מקוטלג במדור 'חיצוני' ולכן אינו חודר את שריון היומיום

היהודי. הדחקה זו מאפשרת, על פי המחברים, את קיומם של שני המשטרים הצמודים – הישראלי ממשיך לקיים את הדמוקרטיה שלו, ואינו מעוניין לערער על השיטה הפוליטית המוצלחת, בעוד הפלסטיני, הנתון למשטר צבאי קשוח, אינו יכול לערער עליה.

לספר חמישה חלקים: לאחר הקדמה קצרה, שני חלקים מנתחים את הכיבוש בשטחים, ושניים מנתחים את המשטר הישראלי – הווה ועתיד. המהלך המתודולוגי הכללי הוא ניסיון 'לקרוא' את המשטר הישראלי מהשוליים למרכז, כלומר משטחי הכיבוש אל תוך 'ישראל גופא'. הספר מהווה דוגמה טובה לאקדמיה מעורבת, המסרבת להסתגר במגדל השן, לשבת בכורסא ולתת "לסיוט הגדול המתרחש סביב", להמשיך באין מפריע. עבודתם של אופיר ואזולאי – ממבקרי הכיבוש והחוקרים הביקורתיים המקוריים והעקביים ביותר בישראל – יוצרת מסגרת על לניסוח דקדקני של התפתחות השליטה הישראלית בפלסטינים ובפלסטין. ואולם, למרות חשיבות הספר ועל אף התחכום המפתה של טיעונו, קריאתו מעלה שאלות מטרידות, בעיקר בנוגע להגדרתה של ישראל כדמוקרטיה, להעלמת הנכבה כתשתית השרירה של המשטר בין הירדן לים ולהשלכות של הדיון הפילוסופי בפיצול כביכול לשני משטרים, כאילו מכונת הכיבוש איננה חלק ממדינת ישראל.

תוכן חלקיו הראשונים של הספר מאלף. הקורא נחשף כאן לניסוח מקיף ומעמיק (גם אם לעתים מפותל ומייגע) של תולדות הכיבוש ומיסודו, ול'דקדוק' המעצב אותו כיום. הארת הג'ונגל הביורוקרטי-כוחני-חוקי היוצר את חיית 'הכיבוש' היא כשלעצמה הישג חשוב. עבודת התייעור של השניים מפרקת ביסודיות שני צירי מפתח של השליטה הצבאית – כלכלת האלימות והינדוס המרחב. הם מציגים אבחנה חשובה בין אלימות 'כבושה' ו'מתפרצת', ומראים כיצד יצרה ישראל מערך גיאוגרפי של 'הכלת הפלסטינים תוך הפרדתם', מערך המתאפיין בתיחום, הגבלה, ולאחרונה הפרדה וכליאה המונית. מערך זה מייתר את השימוש באלימות מתפרצת או במלחמה כוללת בנוסח ניסיונות השליטה הצרפתית באלג'יריה או זו הבריטית באירלנד, כיוון שזו עלולה להוביל לסחרור של טרור הרדי והאצת העלויות הישירות והעקיפות.

האלימות בשטחים לרוב 'מושעית' או 'כבושה', כלומר מרמזת על קיומה על כל שעל, אך נמנעת מבזבז מופעיה המוחצנים עד למינימום ההכרחי. כך נתפס בציבור גם שלטונה הכפוי והגזעני של ישראל כ'ניסיון מתמיד להימנע מאלימות', וכך מקבל צה"ל לגיטימציה כ'צבא מוסרי'. מקור האלימות המתפרצת בשיח הישראלי הוא כמעט תמיד הנתין הפלסטיני הכבוש. בחלוף השנים, מעמיק

מערך האלימות את פעילותו בשטחים, ובמקרים רבים כבר אינו פועל לאכיפת החוק, אלא להחלת פתו בכללים אותם קובעות המערכות הביטחוניות עצמן 'בשטח'.

תמהיל האלימות משתנה על רקע מדיניות ההפרדה, ההולכת ומעמיקה בין פלסטינים ויהודים בשנים האחרונות, על שיאיה המזוויעים בדמות מכשול ההפרדה ('הגדר') ודפוס השליטה בעזה לאחר ההתנתקות. 'נטישת עזה' והפיכתה למכלאה, כפי שמתארים המחברים בפרק החזק בספר, מדגימה שלב חדש בניהול המרחב הפלסטיני – הפרדה כפויה, כיתור והעלאת מינון האלימות לשם-אלימות בכל 'שעת צורך'. אין זה צעד יוצא דופן, אלא סימן לבאות – מעין ניסוי כלים ענק, המעדכן את כלכלת האלימות וההינדוס המרחבי של הכיבוש, גם לאחר נטישת כל אופק של 'פיתרון', לקראת 'ההתנתקות' הבאות האפשריות בגדה, חד צדדיות, או אפילו אלה שיגיעו אולי בהסכם כפוי.

מכונת הכיבוש עסוקה גם בהינדוס יומיומי של המרחב. במיטבם מתארים השניים את כרוניקת שבירתו של המרחב, ואיתו את האדם הפלסטיני. המחסומים, הגבלות שעות התנועה, הרישיונות, התורים ואי הוודאות הכרונית משסעים את חייו, זמנו, גופו וזהותו של הנתין הפלסטיני. אסטרטגיית ההפרדה הנוכחית, והימצאותה של מעין-ממשלה פלסטינית בעלת סמכויות מוגבלות, מעבירות גם את ניהולם של חלקים מקטעי החיים השסועים למצב של 'שלט רחוק' ישראלי, אך גם כזה הנתפס בציבורים מסוימים כמאפשר 'בנדיבות' לרשות הפלסטינית (או לחמאס בעזה) 'לנהל את חיי התושבים'. ברקע כבר הוגבלו 'חיים' אלה, כמובן, אל תוך 'כלובים' ביורוקרטיים, כלכליים, צבאיים ומרחביים אותם הציבה ישראל, בהופכה את הרעיון של 'פלסטיין' למערך של גיטאות חלש ומכותר.

עבודתם של אזולאי ואופיר נעשית מתוך אימוץ מושגים וטיעונים של הוגים ידועים, בעיקר אירופאים, מהובס דרך פוקו ועד אגמבן. הספר עמוס שמות "עכשוויים", והוא נקרא לפרקים כאיזה מאמץ עצום לתרגם את הסכסוך הציוני/פלסטיני למונחי הדיונים האחרונים בפילוסופיה הקונטיננטאלית. בדיוק כאן מתחילים לבצבץ סימני שאלה. חלק מהמסגרות המושגיות לקוחות הישר מניתוחים ביקורתיים של חברות מערביות, והז'רגון הנלווה אליהם מיובא לזירת הכיבוש המתנחל שלנו. ההוגים האירופאים לא התיימרו כלל לספק מסגרות לניתוח המצב הקולוניאלי, וההתעלמות של שני הכותבים הללו מההבדל העצום בין תיאוריה ליישומה בהקשר קולוניאלי הופך להיות חלק מהמאמץ הגדול להעניק הכשר להפרדה בין מדינת ישראל לכיבוש. וכך, בנוסף לסרבול הלשוני המיותר, מחמיץ השימוש העודף בעבודותיהם של ההוגים האירופאים ממד

מרכזי בעיצוב היחסים בין יהודים לפלסטינים.

בהשראת הפוסט-סטרוקטורליזם טוענים אזולאי ואופיר כי מערך השליטה של הכיבוש הגיע למצב בו הוא "פועל בפני עצמו", כמערכת ביורוקרטית וצבאית אוטונומית, אשר אינה מכוונת להכרעה צבאית או לתכלית מדינית מוגדרת. כוחות הכיבוש עסוקים, לטענתם, בהכפפה אלימה של נתינים פלסטינים למערכת הישראלית, תוך שימוש באמצעי כפייה מגוונים, הפועלים מכוח ההיגיון השרירותי של עצמם:

ההסכמה הכללית והעקרונית של הציבור בישראל שהצבא עושה את המוטל עליו ויודע מה מוטל עליו... למערך יש אינרציה והוא ממשיך לייצר עוד ועוד אלימות מפני שאין איש שמסוגל או מעוניין להפסיק את פעולתו או לפחות להשהות אותה או לבחון תגובה שונה... (עמ' 313-316). צורת השליטה עצמה (ביש"ע) מעולם לא הוכרה כמטרה בפני עצמה ואין מחנה פוליטי כלשהו שהפך אותה לעניין שעליו הוא נאבק (עמ' 397)... את סדר העדיפויות של השלטון בשטחים קובע מערך השליטה שם ולא הציבור בישראל... אפילו לממשלה הנבחרת יש השפעה מועטה על התנהלות המערך הזה. (עמ' 436).

כאן שוב עולים ספקות. מה על הקשר, למשל, בין הכיבוש לאסטרטגיות אמריקאית ואירופאית של ניהול המזרח התיכון? האם אין לו מטרה גיאופוליטית? אבל נניח לפוליטיקה הגלובלית, האומנם פועל מערך השליטה הישראלית בפלסטינים ללא תכלית? האין הוא משרת מטרות ואינטרסים של גופים וקבוצות? האם נשכחו לפתע מקורות המים? 'העומק האסטרטגי'? האם נתנו דעתם על ייצוא הסחורות מישראל לגדה? הרי אפילו בשיאה של האינתיפאדה המשיכו חברות ישראליות למכור סחורות לפלסטינים. אזולאי ואופיר לא היו טועים כל כך אלמלא התעלמו במודע מגורמים כבדי משקל בתוך משוואת השליטה היהודית בשטחים, התעלמות עליה הם מצהירים בפתח הספר:

התיאור שאנו מציעים כאן מנתק את מערך השליטה מציר העלילה ההיסטורי שלאורכו נוהגים לספר את הכיבוש כפרק בתולדות הציונות... איננו תופסים את מערך השליטה כפרי תכנון של סובייקטים בעלי זהות ידועה (ישראל, הציונות, המתנחלים, האליטה האשכנזית, וכיוצא באלה...) (עמ' 22).

מעבר לסגנון המתריס, פתיחה כזאת בריוק מאפשרת להצניע לכל אורך הספר את תפקידם של המתנחלים ושל הנרטיבים ההיסטוריים הדוחפים אותם ורבים אחרים בציבור הישראלי במעשה ההשתלטות הציוני על השטחים. אילו ברקו

השניים את תוכניות הלימודים בבתי הספר היסודיים הקושרות את המעשה הציוני לשטחים, למתנחלים, אילו נתנו את דעתם לאופן שבו הנערים המתגייסים לצה"ל מצוידים בהכרה הברורה שהשליטה שם היא מעשה ציוני מובהק. אבל הניתוק מ"ציר העלילה ההיסטורי", כל כמה שהוא נשמע רדיקלי, עושה כמובן את ההיפך, ומתעלם באחת גם מהטיהור האתני של 1948, משאלת הפליטים הלא פתורה והממשל הצבאי עד 1966, למשל, כיסודות העמוקים של המשטר הישראלי, וכמרכיבים בסיסיים של הבניית היחסים בין כוחות הביטחון לנתינים הפלסטינים, בתוך מדינת ישראל ומחוצה לה. יהא אשר יהא ההסבר למעשה זה, משפט המפתח המדבר על ניתוק של הכיבוש מתולדות הציונות הוא מוטיב החוזר לאורך הספר. באמצעותו מרוקנים המחברים חלק גדול מהיכולת לדון בטיבו של המשטר הישראלי, וכך מצטרפים, אולי שלא במתכוון, למקהלת הלל מערבית ל'דמוקרטיה הישראלית', ובזאת משכפלים את נקודת התורפה אותה ביקרו בשיח הציוני – הכשרת שרץ הכיבוש.

אפילו את ההתנחלויות, למרות שמדי פעם הן מוזכרות, אין הניתוח משייך ל"מערכת השליטה" הכובשת. מדוע? מנין הצורך הזה בתיאור סטרילי שאין לו סוכנים, אלא אותה ישות בעלת הילה פילוסופית, "משטר השליטה בפלסטינים"? משום שכך מתאפשרת המשגת כליאתם של הפלסטינים בתור 'משטר' נפרד, המנותק, כביכול, מהמעשה הקולוניאלי הציוני.

ואולם, ההפרדה בין התנחלות לכיבוש אינה אפשרית: שטחי השיפוט של ההתנחלויות מכסים היום כבר 44 אחוז מהגדה, ומאגר הקרקעות הזמין כ'קרקעות מדינה' עולה על מחצית משטחה. מי שמדבר על שני משטרים אינו מתייחס ברצינות של ממש לדינאמיקת ההתפשטות הלא נפסקת של כמעט חצי מליון יהודים-ישראלים בגדה המערבית. אלה לא רק מכתבים בגופם ממש את פרקטיקות השליטה, אלא גם מנכיחים את הצבא, וגם את ישראל גופא' והמערכת הפוליטית שלה בלב השטחים ומסבכים את ההפרדה בין שני המשטרים הנפרדים כביכול. האם אין זה משטר אפרטהייד טיפוסי, המדרג את האוכלוסיות בצורה גזענית כדי לשמר את האינטרסים של הכוח הקולוניאלי? דו"ח "בצלם" 'אדמה שדודה' (בספטמבר 2008) מתאר:

מתנחלים נוהגים לסלול דרכי סיוור ולהציב מכשולים פיזיים על אדמות פלסטיניות הסמוכות ליישובם ונוהגים לגרש בכוח פלסטינים מאדמותיהם... תוך שימוש במגוון אמצעי אלימות... הרשויות אף מצטרפות אליהם... לא פעם בניצוחם של גורמים מקרב המתנחלים. ישראל אף הקימה מערך מכשולים פיזיים – גדרות תיל, דרכי סיוור, אמצעי תאורה וחיישנים אלקטרוניים – סביב התנחלויות, הרחק

מבתייהן הקיצוניים, תוך צירוף בפועל של אדמות רבות לשטח ההתנחלות.

אינני מבקש להציף את הדיון במידע קשה זה, הידוע בוודאי לאזולאי ואופיר ולחלק מן הקוראים, אלא להדגים את הקושי של תפיסת השליטה בפלסטינים כמנותקת מהיגיון הייחוד האלים של השטחים אשר שורשיו נמצאים כמובן ביחוד האלים של ישראל-גופא, היא פלסטין של טרום 1948. בתהליך זה נשברה כבר מזמן ההפרדה המקובלת בין ישראל של 'כאן' והשטחים של 'שם' ונשברה גם הפרדה כלשהי בין דמוקרטיה-כביכול ובין כיבוש. ההתנחלויות הן הרחבה מתמדת של ישראל באמצעות צבאה המחוסן מכל ביקורת של ממש, שיפוטית, מוסרית, או אקדמית. אי אפשר לנתק בין ממלכת הצללים של הכיבוש וסוכניו – צבא, מתנחלים, שב"כ – לבין המדינה המעניקה לכל הסוכנים הללו לגיטימציה. החיים קלים יותר בעזרת תיאור כזה. זה נכון. הצללים מסולקים ממשטרה הדמוקרטי כביכול של המדינה 'גופא'. לניתוח שכזה עלול להיות תפקיד בהמשך ההכחשה.

ניתוח חלופי יראה, בלי קושי רב, שמדינת ישראל ממשיכה להיות הריבון בשטחים. רוב מרכיבי הריבונות המהותית – שליטה במעברי גבול, מרשם אוכלוסין, מערכת משפטית, שליטה קרקעית וביטחונית, כמו גם שליטה כלכלית ב'מרחב השקל' – עדיין נמצאים תחת מרות ישראלית. בנוסף, עתיד השטחים אמור להיחתך בידי הבוחר הישראלי, לא הפלסטיני. כלום אין זה מצב קולוניאלי קלאסי?

אפילו תיאורה של השליטה הצבאית בגדה המערבית אינו יכול בלי תיאור 'שרשרת הקשר' בין הצבא להתנחלויות, ובין ההתנחלויות למה שהמחברים קוראים לו הדמוקרטיה הישראלית. ראוי בהקשר זה לצטט את יגיל לוי, משום שניתוחו מדגים את שיטתיות הקשר בין המתנחלים לצבא, וכן בין 'הסיפור ההיסטורי' של הציונות המתנחלת לפרקטיקות השליטה העצמאית כביכול. לוי מתאר שלושה מעגלים בהם שזורות ההתנחלויות במערך הצבאי בשטחים:

המעגל הראשון הוא ההגנה המרחבית... מדובר ביחידות מילואים, המתבססות על המתנחלים... מיליציות חמושות בשטחים... המעגל השני מורכב משישה גרודי חטיבת "כפיר", ולצדם מפקדות הצבא, לרבות המינהל האזרחי. פריסה קבועה של כוח צבאי בתוך קהילה אזרחית, שעליה הוא אמור להגן, מטשטשת את הגבולות בין המתנחלים לחיילים. הטשטוש הוא פסי ותרבותי, שהרי מתנחלים רבים משרתים ביחידות אלה... המעגל השלישי הוא של יחידות אחרות, המתגברות את הפעילות בשטחים; בוגרי המכינות הדתיות וישיבות ההסדר מהווים שיעור גדול מחטיבות החי"ר, המבצעות לסירוגין פעילות בשטחים... ("הארץ", 5.11.2008)

ולתיאור הזה יש גם צד שני, המוזנח בדרך כל בתיאורים כאלו: מאות ההתנחלויות בשטחים, גזל הקרקעות, הרס החקלאות, ההשתלטות על מים, וההתפשטות המוניציפאלית והיישובית שלהן, מעניקים לצבא את אחת מפרקטיקות השליטה החשובות ביותר שלו בשטחים, השליטה אותה מתארים המחברים בצורה מקיפה ומפורטת כל כך. אם כך, לא ניתן להתכחש לשילוב ההדוק בין הצבא, המדינה גופא ו"מפעל ההתנחלויות", בשם הפנטזיה של "משטר שאינו אחד". לא מדובר בשני משטרים, ולא ניתן להפריד, כפי שעושים אזולאי ואופיר, בין נוכחותו של ח"כ אורי אריאל בבית אל לבין שכניו הקרובים ברמאללה, כלומר "אלה של אחד טיבי".

בנקודות שונות בספר עולה כי גם אזולאי ואופיר מודעים לקושי שבהפרדה, וחושפים את קוראיהם לרטוריקה מבוכללת בעניין שני המשטרים. למשל, כך סונטים השניים בקוראים, שוב ושוב, על הנטייה הישראלית להוציא את השטחים מהמרחב הישראלי:

השטחים הם מה שכל הזמן מוכנס לסוגריים, נשכה, מוכחש, אולי כדי לא להשתגע מגודל הטירוף, מעוצמת הרוע, מהאחריות והאשמה על מעשים שאנחנו מתנגדים להם... ובכל זאת נעשים בשמנו... צריך להכחיש את החוץ הזה כדי להרגיש נורמאליים, כדי לדמות שייכות לחברה חופשית ודמוקרטית.. כדי לחיות בשלום עם אנשים בצד השני של הקשת הפוליטית... (עמ' 27).

התיאור הזה לא היה תמוה, אלמלא חזרו המחברים על עצם המעשה הזה בכתבתם-שלהם:

...עם מיסוד פרויקט הכיבוש, המשטר הישראלי הוכפל והתפצל לשני חלקים צמודים... הפיצול הזה מאפשר לשמור על 'ניקיון' יחסי של שתי צורות המשטר: שלטון חוק, כללי משחק דמוקרטיים.. בצד האחד, ושלטון צווים, רודנות צבאית ומכונת הפרדות מרחבית-אתנית בצד האחר. (עמ' 436-437)

קווים לדמותה של הדמוקרטיה הישראלית

את כל מה שנאמר על הקשר בין הכיבוש למשטר ההתנחלויות יודעים כמובן גם אזולאי ואופיר, אבל דווקא משום כך מעורר תמיהה הדיון שלהם בשני המשטרים. מה בדיוק מבהיר דיון כזה? למה להם להשתתף ב'הפרדה' הישנה כשנות הכיבוש עצמו? או שמא זוהי הפרדה ישנה יותר, שבה ישראל הגדירה את עצמה כדמוקרטית גם בין 1948 ל-1966, אבל הפעילה ממשל צבאי דרקוני שבחסותו רוכזו הערכים בגיטאות ונלקחו והופקעו רוב קרקעותיהם והועברו

לרשות המדינה ובאמצעותה לידי האזרחים היהודים? ההפרדה בין שני המשטרים חיונית גם למהלך הבא של המחברים – הגדרת המשטר בישראל כדמוקרטי. מדובר בעמדה אידיאולוגית ברורה, והיא המגדירה היום את השמאל הציוני: חוץ מהכיבוש הכל פחות או יותר בסדר. נפתור את הבעיות של 1967 והבעיה של 1948 תיעלם.

לצורך סילוק המכשול ה"קטן" של הדרת האזרחים הפלסטינים, גירוש שביצעה מדינה, בהליך צבאי וחקיקתי שנמשך על פני שנים (חוקים שהגדירו את המדינה ואת קרקעותיה כמדינה יהודית)¹, הם מאמצים – לא פחות ולא יותר – את הגדרתו של סמי סמוחה את ישראל כ'דמוקרטיה-אתנית' (עמ' 383). חלק מהקוראים אינם מכירים אולי את הספרות הסוציולוגית של ישראל, אבל אסור להתעלם מההפניה הבעייתית הזאת אל סמוחה, אשר הפך, מאז ימיו כחוקר ביקורתי של יחסים אתניים בשנות השבעים והשמונים, ל'יקיר הממסד האקדמי-שלטוני בישראל. (מאמצי הקבלה שלו, אגב, הוכתרו לפני שנה בהצלחה כאשר הוכרז כחתן פרס ישראל, ולא בכדי). על פי סמוחה, דמוקרטיה אתנית מעניקה העדפה ברורה ללאום האתני השולט, בעניינים הנוגעים לזהות המדינה, מרחביה הציבוריים, מדיניותה וסמליה, אבל גם שומרת על זכויות אזרח פרטיות שוות לבני מיעוטיה. בכך היא מאפשרת למשטר לקבל לגיטימציה דמוקרטית, ולשמור על יציבותו הפוליטית. במלים אחרות, סמוחה בנה 'תיאוריה' לכיבוש המוטו האידיאולוגי-הגמוני של 'מדינה יהודית ודמוקרטית'. אליו ואל סמוחה עוד נשוב בהמשך הדיון.

מכל מקום, כדי לחדד את האבחנה בין שתי קבוצות הערכים החיות תחת השליטה הישראלית, מבחינים אזולאי ואופיר בין 'שליטה' ל'נשלטות':

אזרחים פלסטינים אינם כפופים למשטר הכיבוש... והיחסים שלהם עם השלטון ועם האזרחים היהודים שונים לגמרי מהלא-אזרחים בשטחים מפני שהם נהנים מן ההגנה שהאזרחות מספקת לנשלט... [לכן] אי אפשר לומר שהמאפיינים הדמוקרטיים של המשטר הישראלי הם בבחינת אפיונים חיוניים ולא מהותיים. מדובר בהבדלים עקרוניים, שהדיפרנציאציות שהם יוצרים חוצות את כל הממדים של המשטר ושל מערך השליטה שלו וחודרות לכל תחום בחיי הנשלטים. (עמ' 383)

במלים אחרות, ההבדל המשטרי בין ישראל "בלי הכיבוש" לישראל "עם הכיבוש" נבחן אצל אזולאי ואופיר על פי עומק הדיכוי המשתנה של הפלסטינים. הפלסטינים בשטחים חשופים כנשלטים לפרקטיקות שליטה אלימות, כמעט ללא הגנה, בעוד הפלסטינים אזרחי ישראל מוגנים באמצעות החקיקה הישראלית

הדמוקרטיה, לכאורה. כך הופך חוסנה היחסי של האזרחות הפלסטינית בישראל, אל מול הפקרתם של הפלסטינים בשטחים, לאחד הנדבכים המרכזיים בהגדרת ישראל כמדינה דמוקרטית. למהלך תמוה זה מצטרפים תיאורי הלל שונים למשטר הישראלי 'הנורמלי' כביכול, כמו למשל: "התנאי לחילופי שלטון סדירים במדינת ישראל, כמו בכל מדינה דמוקרטית, איננו רק קיומה של מערכת בחירות חופשיות, אלא העברה מסודרת של השלטון... חילופי השלטון בישראל עצמה מבטיחים את מימוש העיקרון הדמוקרטי..." (עמ' 436).

כמעט מיותר לציין שהתהיות מתגברות בשלב זה, ראשית כיוון שמקובל להגדיר משטר דמוקרטי על פי רמת השוויון האזרחי, או תוכן הזכויות אותן הוא מעניק, ולא על פי עומק הדיכוי של אוכלוסיות שונות הכפופות לריבון. שנית, אפליית המיעוט הפלסטיני מוגדרת בספר בצורה מעוררת תמיהה כ'מתונה ומוגבלת' (עמ' 436). ומצבם של הפלסטינים מוצג – לא להאמין – כדומה ל'חצר האחורית' הקיימת ברוב הדמוקרטיות המערביות, בהן שוכנים מהגרים ועובדים זמניים (עמ' 446). כך מאבדים הפלסטינים אצל המחברים את מעמדם כעם יליד, ובעל זכויות היסטוריות במקום, עם שעבר גירוש וקולוניזציה עמוקה.

כאן מתחלפים סימני השאלה בתמיהה מהולה בכעס: כיצד יכולה אזרחותם הנכה, הפצועה והמודרת של הפלסטינים בישראל להוות בסיס להגדרת המדינה כדמוקרטית? יתר על כן, שטחיות הגישה ביחס למדינה הישראלית בולטת דווקא כאשר משווים אותה עם התיאור המעמיק של מערך השליטה בשטחים, שם טרחו אזולאי ואופיר לבדוק בדקדקנות "איך זה עובד". על הדקדקנות הזאת הם מדלגים בקלילות כבואם לתוך מדינת ישראל, ופשוט פוסחים על ניתוח המשטר הישראלי: איך זה עובד בעמותות ובכתי הספר תחת פיקוח השב"כ? איך זה עובד בכפרים ה"לא מוכרים" שם 'אזרחים' חיים ללא מים? איך זה עובד בדיכוי המרחבי הנמשך? איך זה עובד בהשתלטות היהודית על השכונות הערביות של יפו, עכו, רמלה ולוד? איך זה עובד בעיצוב (היהודי) של תוכניות הלימודים בערבית? איך זה עובד בתקצוב הפיתוח של מערכת החינוך? וכדי לנסח את זה בצורה מושגית: העדפת נקודת המבט של המדוכאים, כאשר מדובר בשטחים הכבושים, נעלמת לפתע בחלק מרכזי זה של הספר, המחזיק כ-100 עמודים. בקפיצה נחשנית מקבלים המחברים את הדמוקרטיה של ישראל כמובנת מאליה בלי נקודת המבט של המודרים, של המדוכאים. כאן קודמת להדרתם ההנחה-מראש שמדובר בדמוקרטיה וב"חצר אחורית".

שלישית, וכאילו לא די, הם מוסיפים גם חטא על פשע, וטוענים, בכל מה

שנוגע לשאלת המשטר: "עד כמה שידוע לנו, השאלה עצמה עדיין לא נשאלה..." (עמ' 353), למרות שכבר למעלה מעשור מתקיים דיון סוער למדי בדיוק בשאלת המשטר, עם התייחסות לא מבוטלת לשטחים. הזלזול בידע הקיים מכשילה, בסופו של דבר, את שני הכותבים. הדיון שלהם לוקה לא רק בעיוורון אלא גם בחיוורון. קל לאמץ סגנון פוסט-סטרוקטורליסטי, קשה יותר לצאת מניתוח מפורט כזה בלי לחשוף את כל החולשות של אימוץ זה. השניים אינם טורחים לברר באמת את השאלות הקריטיות של שוויון אזרחי, מגורים, קרקעות, ניידות, הגבלות פוליטיות וסדרה של עשרות חוקים מפלים, הבונים את סך כל השלילה של המדינה הישראלית מנקודת ראותם של המופלים. ייבוא של ידע תיאורטי מערבי, שעניינו תולדות הדמוקרטיה המערבית, ייבוא כזה לא עובד כאן, כי הוא מצניע כמובן את הדיון בקולוניאליזם של ישראל בתחומיה-שלה.²

כל ניתוח, אפילו שטחי, של המשטר בישראל ימצא כי אין הוא ממלא אפילו אחרי הדרישות הבסיסיות ביותר, הבנאליות, של משטר דמוקרטי. גם אם נתעלם מהעובדה שלכ-40 אחוזים מהנתונים למרות המשטר אין זכות בחירה, עלינו לזכור כי הזכות להיבחר במדינת ישראל אינה כללית: מועמדים המתנגדים למשטר ציוני פסולים על פי חוק יסוד. אין בישראל הגנה של זכויות בסיסיות כמו שוויון או חופש הביטוי, חופש דת, איחוד משפחות או הזכות לגירושין. אין אפילו מראית עין של שוויון לביטחון אישי (מאז שנת 2000 נהרגו 43 אזרחים פלסטינים בידי כוחות הביטחון, לעומת אזרח יהודי אחד) ומהומות עכו של יום כיפור 2008 הם לבטח דוגמא מצוינת. והעיקר: אזרחים הערבים של ישראל מנועים מרכישת מקרקעין ביותר מ-80 אחוז משטח מדינתם-שלהם; אלה זמינים אפילו ליהודי התפוצות הלא-ישראלים ולא להם.

יתר על כן, עקרון ההגדרה העצמית של המדינה הוא דתי-אתני ולא טריטוריאלי, כלומר עיקרון שאינו מאפשר שייכות מלאה, אפילו תיאורטית, לאזרחים לא-יהודים. למשל, בתשובתה לעתירה של 38 אזרחים אשר ביקשו לרשום לאום 'ישראלי' בתעודת הזהות שלהם, טענה המדינה: "הכרעה זו שמבקשים העותרים אינה משקפת, אינה מתיישבת ואף חותרת תחת יסוד הקמתה של מדינת ישראל". כדאי לקרוא זאת שוב: המדינה טוענת שזהות ישראלית (קרי אזרחית) חותרת תחת אושיותיה, לא פחות. האזרחות המשותפת והשוויונית היא לב המודל הדמוקרטי, אליו מבקשים גם אזולאי ואופיר להגיע, תוך דילוג על הפרטים הבעייתיים.

אין בישראל אזרחות שוויונית. מעבר לאפליית האזרחים הערבים ברוב תחומי החיים, יש ליהודים, גם כאשר הם חיים מחוץ לטריטוריה הריבונית (בתפוצות,

בשטחים), זכויות רבות יותר משיש למיעוט הערבי.³ כל זה בלי להזכיר כלל את מחיקתם של המגורשים הפלסטינים שאינם נוכחים אפילו בדיבור על המדינה ממנה גורשו בניגוד לדין הבינלאומי.

נכון, גם דמוקרטיה מסוגלות לעוולות נוראיות: כלפי עניים, נשים ומיעוטים. אבל בשדות השיח הפוליטיים הנוכחיים, ובוודאי במזרח התיכון, המונח 'דמוקרטיה' נושא בחובו לגיטימציה פוליטית ומוסרית ברורה הפועלת במישורים רבים – בינלאומיים ("הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון"), תפיסת האליטות את עצמן כחלק מתהליך הגלובליזציה הנאור, ויצירתה של מכבסת מלים בלתי נלאית לתיאור מערכות השלטון הישראליות ("דמוקרטיה מתגוננת"). האם ייתכן שהמחברים באמת אינם מודעים להקשר מלבין ומעוות זה של תיאור המשטר כדמוקרטי? האם אינם יודעים שהם משתתפים בשיח הלגיטימציה של ישראל המדכאת את המיעוט הפלסטיני שלה?

מחקרים רבים על אזרחותם של הפלסטינים בישראל מתארים תהליך גזעני מתמשך של הפקעה, הדרה והגבלה מרחבית, כלכלית ופוליטית, יחד עם התגבשותה של תודעה אזרחית וזהות קולקטיבית ופוליטית פלסטינית. במקביל, תהליך גיטואיזציה מגביל למעשה את מימושה של האזרחות למובלעות 'ערביות' שוליות וקטנות במרחב הישראלי. למשל, השטח המוניציפאלי הערבי משתרע על פחות משלושה אחוז משטחי המדינה, בעוד האוכלוסייה מונה כ-18 אחוזים. מרחביה הציבוריים של ישראל הולאמו, עוברת ויהדו, בתהליך שלא נפסק אף פעם, תהליך נמשך,⁴ ומעגלי ההשפעה והכוח נותרו סגורים, רובם ככולם, בפני האזרחים הערבים. במעברם לשטחים הכבושים, זכויות האזרח שלהם מושעות, לעומת יהודים הממשיכים להיות אזרחים מלאים, ואף מופלים לטובה. האם לכך קוראים "אפליה מדודה ומוגבלת"? אכן, רוב אזרחיה הפלסטינים של ישראל מוגנים פיזית יותר מאשר אחיהם בשטחים, אך טענה זו רחוקה מלהוות בסיס מספק להגדרת ישראל כדמוקרטיה, כאשר האזרחות הערבית ה"מוגנת" נחותה בצורה מבנית ועקבית מזו היהודית, ומנוטרלת מיכולתה לעצור את התהליך הקולוניאלי.⁵

הנה עוד דוגמה לשבריריות האזרחות הפורמאלית, עליה בונים אזולאי ואופיר את ההמשגה הדמוקרטית-כביכול: בפגישת מחאה ציבורית שהתקיימה לאחרונה בעקבות תוכנית חדשה של משרד הפנים לאזור באר שבע שמוחתק 36 כפרים "לא מוכרים", היושבים ברובם על אדמותיהם עוד מלפני 1948, טען עלי אבו-שחיטה, ראש הוועד של הכפר אל-קריין:

מצבנו הוא הגרוע ביותר מכל הקבוצות 'בין מאיה למאיה' (בין הים לנהר)... לאחרונה היתה כאן משלחת ישראלית-פלסטינית, וחבריה מהגדה נדהמו לראות את מצבנו אותו הם תיארו כגרוע יותר ממחנות הפליטים... שם אין לפחות פחד של גירוש והריסת בתים. ושם יש מים, חשמל וכביש...⁶

כן, תמיד אפשר להגן על הדמוקרטיה הישראלית באמצעות אותה קלישאה ליברלית, לפיה "דמוקרטיה אידיאלית לא קיימת בשום מדינה", ממש כפי שעושים המחברים. ואולם, התניות אלה, הידועות לכל חוקר, אינן מספקות הסבר לחריגות המבניות, העקביות והעמוקות שתיארתי כאן רק על קצה המזלג. חשוב להבהיר שתהליכים כעין-דמוקרטיים המתקיימים בציבור היהודי חשובים בהחלט להבנת המשטר והלגיטימציה שלו. ואין לי כוונה למעט מערכם של הישגים חשובים של המערכת המשטרית בישראל, למשל בנוגע לחוסנה של המערכת המשפטית, לחופש הביטוי, לחברה אזרחית תוססת, ולזכויות נשים, הומוסקסואלים וילדים.

אבל כל אלה, אפילו בקיומם, אינם הופכים את המשטר לדמוקרטי במסד המבני המובהק ביותר שלו – קו הממשק עם הפלסטינים. תהליכי הדמוקרטיזציה החשובים בקרב היהודים לא מנעו, ולעתים סייעו, לקולוניאליזם המיידה משני צידי הקו הירוק, ובדומה לתהליכים דמוקרטיים שהתחוללו בקרב אוכלוסיות דומיננטיות במצבים דומים, כמו הסרבים ביוגוסלביה המתפרקת, הפרוטסטנטים בצפון אירלנד, או הלבנים בדרום אפריקה שלפני 1994, לא הפכו משטרים אלה לדמוקרטיים.

כאן אנחנו שבים אל הבעייתיות העמוקה הכרוכה במושג "דמוקרטיה אתנית" של סמי סמוחה. נניח לביקורות החריפות שסמוחה ספג על ה"מודל" שלו (את הביקורת הזאת מסתירים, משום מה, אזולאי ואופיר מקוראיהם, למרות שפע הערות שוליים על כל מיני תיאורטיקנים אחרים). נניח גם לתמיכה החמה והמגמתית לה זכה סמוחה מצד "החזית האתנית החדשה" של השנים האחרונות: רות גביוון, מרדכי קרמניצר, אשר אריאן, אלי רכס, מני מאוטנר ובעצם רוב האקדמיה הציונית. כל אלה זינקו להיצמד למודל הזה בדיוק כאשר עלתה על הפרק שאלת השוויון האזרחי לפלסטינים בישראל. למרבה האירוניה, אפילו סמוחה נאלץ להודות לאחרונה כי המודל שלו – זה שהיו לו יומרות אוניברסאליות – נכשל ברוב המדינות בהן פעל (צפון אירלנד, אסטוניה, תורכיה או סלובקיה), להוציא את ישראל כמובן. וגם כאן סייג סמוחה בקול ענות חלושה את הרלבנטיות של המודל: ישראל היא דמוקרטיה, רק אם מוציאים את השטחים מהחשבון, וכמובן את הפליטים ואת השלכות הנכבה, וגם את הדת

והמוסדות היהודיים העולמיים וכו'. מבקריו הרבים של סמוחה הצביעו גם על תפקידו האקדמי של המודל הזה לכיבוסו של פרויקט הייחוד ושל הקשר הישיר בין 'דמוקרטיה אתנית' לסיסמת הפלאים 'מדינה יהודית ודמוקרטית'. האם לא הגענו לשורש הבעיה בניתוח של אזולאי ואופיר? האם לא הגענו אל המקום שבו ה"תיאוריה" עומדת לרשות הפוליטיקה ולא לביקורת שלה?

בישראל בת ימינו, השימוש הצי(ו)ני בכיטוי "מדינה יהודית ודמוקרטית" הולך ומעמיק. כל ערעור על אופייה היהודי של המדינה (למשל, מסמכי "החזון" של 2007, או דיבוריו של עזמי בשארה על "מדינת כל אזרחיה") נתפסים כאיום על ה'דמוקרטיה', ומעוררים מיד פאניקה מוסרית. בסווגם את ישראל כ"דמוקרטיה אתנית" (התשובה האידיאולוגית שכתב סמי סמוחה כנגד התביעות לדמוקרטיזציה של מדינת ישראל) נכנס ניתוחם של אזולאי ואופיר לתוך מעגלי האפולוגטיקה האקדמית והציבורית של המשטר הקיים בישראל. אבל נניח באמת למשענת האקדמית הרעועה של סמוחה, רות גביון ושכמותם. השאלה היא שאלה פוליטית ותיאורטית: האם ניתן בכלל להפריד בין 'משטרים שונים' בתוך אותה מערכת כוח פוליטית? במדינות רבות קיימים אזורים או אוכלוסיות נגדם מופעלת מדיניות נפרדת, אך אפיונו של משטר צריך לנסות ולהמשיג את ההיגיון המרכזי הפועל בו, גם אם קיימים הבדלים בפרקטיקות השליטה במחוזות כאלה או אחרים שלו.

אפרטהייד אתנוקרטי

בחלק מרכזי של הספר מתעמתים אזולאי ואופיר עם מחקר, בהם טענתי כי בין הירדן לים קיים משטר קולוניאלי, אותו אפיינתי כ'אתנוקרטיה'. למשטר זה סממנים חלקיים ורדודים יחסית של משטר דמוקרטי, אך יש לו מבנה אתנוקרטי, כזה המעורר השתלטות אתנית בכל תחומי המפתח של עיצוב החברה. ההשתלטות האתנו-לאומית, והאופי האירופאי (אשכנזי) שלה, מהווים את ליבת הפרויקט ההגמוני. הפרויקט פועל במובן האלתוסריאני שלו, נתפס כמובן-מאליו שאינו מצריך הסבר, אבל גם כמערכת דכאנית המייצרת ניצול פוליטי וחומרי, תוך שימוש בייצוג מעוות של המציאות.

הציונות כפתה על כל המרחב הפלסטיני/ישראלי, בשלבים היסטוריים שונים, ולכן גם באופנים מעט שונים, משטר אחד, שעקרון העל שלו הוא ייחוד המרחב. עיקרון אתנוקרטי זה פועל כציר מכונן של רוב מערכות היחסים במרחב הישראלי/פלסטיני. מי שאינו יכול להפנים את האחדות הזאת, לעדכן

את הדימיון שלו באשר לאחדות הזאת, אינו יכול להתמודד עם הצלחת הכיבוש, עם הנצחתו, בתוך המערכות השלטוניות המייצרות נתינים של המשטר שהוא אחד, ומתחזה לשניים: בעיקר מערכת החינוך והצבא. 'המומנט הקולוניאלי' המאפיין מהלך זה מראשיתו כתנועה אתנו-לאומית של פליטים ('ציונות כמקלט'), דרך הפיכתו למדינה אתנוקרטית חזקה, לאימפריה מזרח תיכונית, ועד לשלבים האחרונים של 'התכנסות דכאנית' עיצב את המשטר תוך התנגדות אלימה של האוכלוסייה הילידה.

התקדמותו ההיסטורית של המשטר במרחב יצרה דרגות שונות של 'אזרחות' (כלומר חבילות זכויות ויכולות שונות) בתהליך שאותו צריך לכנות 'אפרטהייד זוחל'. ככל שקבוצת נתינים/אזרחים קרובה יותר לליבה הציונית, על מטרותיה, כך נמצאת אזרחותה במצב עדיף. במעגלים של נושאי התביעות מהמשטר הישראלי (לכן גם אזרחים בכוח) מצויים כמובן מיליוני הפליטים הפלסטינים, שמוצאם כידוע מישראל-גופא. אצל אזולאי ואופיר, בשל זווית ההסתכלות "מהשטחים פנימה", שאלת הנכבה והפליטים אינה שייכת לדיון על הגדרת המשטר. זהו עיוורון אנליטי ופוליטי מפליא ומטריד. הוא נוח מאוד למי שזקוקים ל"עמדה נגד הכיבוש", אבל הוא שטחי ומקומם בבואו לדון בהיסטוריה של הכיבוש. מדינת ישראל ההיסטורית ומשטרה מתחמקים מאזמל המנתחים, כאילו אמרו המחברים: 'הניחו לה, טפלו בשטחים הכבושים' וכך אולי, כמו בלעם, בא הספר לקלל ויצא מברך.

ושבו הגענו ללוז הדיון המשטרי: מודל האתנוקרטיה רואה בנכבה (הנמשכת) את הבסיס המכונן של המשטר המיידר – בכל השטח בין הנהר לים. מכאן ההתנגדות לשיבת הפליטים, מכאן הרס הכפרים וחלוקת השלל בין היהודים, ומכאן המשך ההגירה היהודית הבלעדית למרחב השליטה. לשון אחר: העניין לא הסתיים אי-אז, אלא יש לו דינמיקה פוליטית המשתתפת בהגדרת המשטר. מובן שללא דיון נאות על הנכבה של 1948 ובהמשך מיסודה הפוליטי והחוקי, אי אפשר להבין את המשטר הישראלי, קל וחומר לדמיין את תיקונו. עקרון הייחוד (ואחותו התאומה ה'דה-ערביזציה') מייצר את עצמו מחדש באמצעות שינויים מרחביים, פוליטיים וכלכליים, מרבד את האוכלוסיות היהודיות, וגם את הפלסטיניות וה'זרות', תוך שילוב דינאמי עם גורמים מבניים נוספים כגון מיקום, מעמד, מגדר ודת, ודרך התאמתו לגלובליזציה הכלכלית.

הבנה כזאת של המשטר רואה גם את המתרחש בתוך הקו הירוק כפרויקט נמשך של 'קולוניאליזם פנימי', המבקש למסד ולעגן את תוצאות 'הכיבוש הראשון', זה של 1948. גם במרחב זה, הדמוקרטי לכאורה, פועלים כוחות אתנוקרטיים

בתחומי הגירה, ייחוד, פיתוח ושליטה פוליטית-חוקית, אם כי בצורה אלימה פחות מאשר בשטחים, אבל – וזאת חשוב לציין – גם באפקטיביות גדולה יותר. הפלסטינים אזרחי ישראל מנועים מהתנגדות (הנחשבת בלתי חוקית) לאופייה המיידה של המדינה, ויתרה מזאת – הם מוצאים עצמם ממולכדים במערכת הקולוניאלית, כיוון שכל עוד נמשכת תמיכתם באחייהם בשטחים ובשיבת הפליטים, נמשך דיכויים במדינה היהודית והמיידה. מכאן ברור הקשר הישיר בין מעמדם של הפלסטינים 'בפנים' עם אלה ש'בחוץ', בהיותם קורבנות של משטר מייחד. מנקודת מבט זאת, 'הכיבוש' ואיתו גם 'תהליך השלום' מהווים חלק מהמאמץ למחיקת הנכבה, כלומר חלק ישיר של המשטר בישראל גופא.

מדוע אם כך מתקיים בכל זאת הבדל פורמאלי בין הערכים בישראל לאחייהם בשטחים? אין מדובר במצב עקרוני שונה, אלא בנסיבות ואילוצים היסטוריים: ב-1949, כשהיא מוצפת בפליטים יהודים, ביקשה ישראל להתקבל לאו"ם, לעגן את כיבושי תש"ח, ולחסום את שיבת הפליטים. במצב זה הסכימה לתנאי הבסיסי לקבלה לאו"ם – הענקת אזרחות פורמאלית לכל היושבים בטריטוריה הריבונית תוך הנהגת ממשל צבאי למשך 18 שנה. ב-1967, כשלא היה עוד אילוץ שכזה, וישראל כבר היתה מדינה חזקה וחברה מלאה ב'משפחת העמים', היא יכלה להרשות לעצמה כינון של משטר 'הכלה תוך הפרדה', אותו מתארים יפה אזולאי ואופיר.

לאורך השנים התפתחו תחת המשטר המיידה דפוסי שליטה אתניים מגוונים – כפי שמתארים לב גרינברג, אלינה קורן, אסעד גאנם, אמנון רז-קרקוצקין, ברוך קימרלינג ויהודה שנהב בעבודותיהם, המסתמכות בחלקן על פריצת הדרך הקונספטואלית של אלה שוחט ואליאס זוריק בשנים מוקדמות יותר – במסגרתם השלטון כלפי היהודים מוכתב על פי מהלכי קונצנזוס, תמרונים מכילילים, הטמעה, והסכמות רחבות המקבלות כולן – מהשמאל עד הימין – את 'הצורך' בהמשך תהליך הייחוד, כשהמחלוקות הפוליטיות 'העזות' בעניין נוגעות רק לעוצמתו ואזכוריותו הרצויות של תהליך זה. בו בזמן פרקטיקות השלטון כלפי הפלסטינים מוכתבות בידי כוחות הביטחון (הצבא בשטחים; המשטרה בתוך הקו הירוק ושניהם בסיוע השב"כ), ומטרתן להגביל אוכלוסייה זו, כך שלא תפגע בהמשך הייחוד של מולדתה. כלומר השליטה ביהודים היא מתוך הסכמה, ובפלסטינים (משני צידי הקו הירוק) בצורות שונות של כפייה. כך ניתן להשוות את מצב האזרחים הפלסטינים ל'צבעונים' בדרום אפריקה – בעלי זכויות חלקיות, אך בוודאי לא דמוקרטיות.

האפרטהייד שלנו שונה במידה מסוימת מזה ששלט בדרום אפריקה, כיוון שהסיווג המרכזי הוא אתני (כלומר 'קשרי הדם') ולא צבע העור. ההתפתחות ההיסטורית של המשטר גם היא שונה מהמקבילה הדרום אפריקאית, ולכך השלכות חשובות שלא כאן המקום לדון בהן. אבל חלק גדול ממנגנוני הסיווג, האלימות והעיצוב המרחבי דומים להפליא לאפרטהייד המקורי. גם ההתנתקות מעזה, ואפילו אלה שיבואו כנראה בגדה, תואמות את תרחיש האפרטהייד, ביוצרן מובלעות 'אוטונומיות' בהן יוכלו בעתיד הפלסטינים 'לנהל את עצמם' במדינה מקוצצת, מכותרת, ענייה ומסוגרת, וכזאת שלא תפגע בהמשך הייחוד של רוב המרחב בין הירדן לים.

וכך, כאשר מנסים המחברים, לא בלי תוספות מפותלות של ז'רגון פילוסופי, לטוות יחד את שני החוטים המסרבים להתחבר – דמוקרטיה וכיבוש קולוניאלי, הם מחליקים לעבר אמירות סותרות. למשל, "הפרדת השלטון בישראל, הדמוקרטי ביסודו, ממערך השליטה הרודני בשטחים... יוצר אי יציבות כרונית..." (עמ' 396). אך מיד לאחר מכן הם טוענים, כמעט בלשון הפוכה: "שני המשטרים הנבדלים מהם מורכב המשטר הישראלי הם אם כך יציבים יחסית." (עמ' 436). ואם תרצו: ככלל, ההמרצה של הקורא להתנגד לכיבוש נעשית באמצעות אמונה לא רק בדמוקרטיה הישראלית, אלא גם ביציבותה.

השניים כמובן אינם לבדם: רוב-רובם של החוקרים היהודים רואים בישראל שבתחומי הקו הירוק – דמוקרטיה, אם גם פגומה. הם משתייכים בדרך כלל למי שמבקשים לשמר את אופייה היהודי של המדינה, ומתוך כך גם להפריד את הדיון המושגי בינה לבין השליטה על הפלסטינים בשטחים. לעומתם, קבוצה קטנה (אך גדלה) של כותבים, טוענת כי התהווה כאן משטר אחר – אתנוקרטי, קולוניאלי ו/או סוג של אפרטהייד, שהגיונו השתלט בהדרגה על המרחב בין הירדן לים. במשטר כזה ניתן, ואף רצוי, שחבר פרלמנט יהודי המתגורר בפלסטין (שאוילי תהיה) יאיים מדי פעם על חבר פרלמנט ערבי בגירוש ל'רמאללה', כלומר מפלסטין (שהיתה) ל'פלסטין' (המתהווה). הכל כמובן בשם 'הדמוקרטיה' הישראלית.

- 1 וראו סקירה מפורטת של מערכת החוקים המפלים של המדינה ביחס לאוכלוסייה הערבית, אורי דייזיס "על מגנון האפרטהייד", **משפט** 7, ספטמבר 2006
- 2 כך בקלות הם מדלגים על עבודותיהם החשובות של חוקרים כמו אסעד גאנם, חסן ג'ברין, לב גרינברג, אורי דייזיס, ג'ף הלפר, אליאס זוריק וראיף זרייק, רונית לנטין, גאזי פלאח, אילן פפה, ארז צפדיה, אלינה קורן, מנחם קליין, יהודה שנהב, ואחרים. חלק מהכותבים הללו אמנם

מוזכרים פה ושם בטקסט, אבל הנימה העולה מן המחקר של אזולאי ואופיר הוא "ראשוניותנו ויחידיותנו". וגם כאן הלוגיקה מעוותת: כיצד אפשר לנזוף בחוקרים על מיעוט המחקר וגם להתעלם מחלק גדול ממה שנכתב?

3 כך נמנעת במפגיע ובמכוון יצירתו של דמוס, ובלי דמוס, ברור לכל, אין דמוקרטיה.
4 וראו את האופן שבו פורקה "עיר הכרמל" שכפתה איחוד על דליית אל כרמל ועוספיה, ב-5.11.2008, אבל בקולות הימין וקדימה נשארה כפיית האיחוד הזו בתוקף על כפרים בגליל, "כי הם ערבים ולא דרוזים"

5 להמחשת חולשתה של האזרחות הערבית בישראל ניתן לרפרף על מספר כותרות של מחקרים אחרונים בתחום. ניזאר סולטאני כותב למשל על "אזרחים ללא אזרחות", אמל ג'מאל – על "אזרחות חלולה", שלמה סבירסקי ויעל חסון על "אזרחים שקופים", ועבודתי שלי מפרשת את הפיכת מעמד הפלסטינים בישראל ל"אזרחות גטו".

6 בכפר אל-קריין, בו מתגוררים כ-800 'אזרחים', הרסה המדינה לאחרונה ארבעה מבנים, כולל מסגד, והצמידה צווי הריסה לכל יתר בתי הכפר. מיותר לציין שהכפר 'הלא מוכר' אינו זוכה לשירותים בסיסיים כגון מים, חשמל, כביש, סילוק אשפה או מרפאה.